סקירת ספרים

נוגה אילני

על: רחל רוז'נסקי/

אהובה ודחויה
סיפורה של היידיש במדינת ישראל

תרגם מאנגלית דוד בן-נחום
ירושלים: הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית בירושלים:
תשפ"ד: 372 עמודים כולל מפתח

הספר, **אהובה ודחויה - סיפורה של היידיש במדינת ישראל**, ראה אור לראשונה באנגלית בהוצאת אוניברסיטת אינדיאנה (Yiddish in Israel: A History) ב-2020, אך מקורו בישראל. ראשיתו במאמר שפרסמה רוז'נסקי במוסף "תרבות וספרות" של עיתון **הארץ** בעקבות תוכנית על היידיש ששודרה בטלוויזיה הישראלית. המאמר עורר גל תגובות סוערות, ובעקבותיו החלה המחברת להתעניין בקורותיה של היידיש במדינת ישראל. כתיבת הספר לקחה אותה למסע נרגש לשנות ילדותה ונעוריה בתל אביב של שנות השישים ובעיקר השבעים: אל בעלת המכולת השכונתית שדיברה יידיש עם הלקוחות, לספרנית של ספריית הבונד בתל אביב שסירבה לאפשר לה לעיין בספר ביידיש, ולבליל השפות ששלט במרחב הציבורי דאז.

הספר מאתגר את הדעה שרווחה במשך שנים רבות בישראל ובעולם היהודי, ועל פיה רדפה הנהגת המדינה בעשורים הראשונים את היידיש, ואפילו אסרה את השימוש בה מטעמים אידאולוגיים. גילוי נאות: כך היה בתל אביב בבית סבי שעלה לארץ מארה"ב ב-1910. מחקר זה קורא תיגר על ההשקפה שלפיה היידיש דוכאה, ואף נדחתה, על ידי מדינת ישראל מסיבות אידאולוגיות, כלומר כתוצאה ישירה של האידאולוגיה הציונית של "שלילת הגלות".

תחת זאת הספר מציע פרשנות חדשה ליחסים בין היידיש לתרבות העברית הישראלית. הוא עוקב אחר התפתחותה של היידיש בישראל מהכרזת המדינה ועד סוף המאה העשרים, ומגלה כי אף שהרשויות ראו בהנחלת העברית מטרה ראשונה במעלה, לא הייתה להם שום מדיניות מוגדרת ביחס ליידיש. גורלה של השפה עוצב במהלך השנים

על ידי ההתפתחויות החברתיות והפוליטיות, האווירה התרבותית בישראל וגם על פי אינטרסים כלכליים ופוליטיים שונים.

הספר משרטט את תמונת התפתחותה התוססת של תרבות היידיש העממית והגבוהה כאחת בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה ומציג אותה כחלק בלתי נפרד מתרבותה. המחקר בוחן את התפתחותה של תרבות היידיש ומנתח אותה, וכן דן במתחים הדיאלקטיים ובהשפעות ההדדיות של האינטראקציה של תרבות זו עם התרבות העברית הישראלית. במילים אחרות: ספר זה הוא היסטוריה מקיפה של היידיש בישראל, והוא רואה אותה כחלק בלתי נפרד מן התרבות החדשה, המורכבת ורבת הפנים שהתפתחה במדינת ישראל.

בהתבסס על מחקר ארכיוני מעמיק ועל עיתונות וספרות היידיש, המחברת עוקבת אחר היידיש בישראל: זירה שוקקת של עיתונות, תיאטרון, מחקר אקדמי וספרות. היא בוחנת את המתחים ששררו בשנות המדינה הראשונות בין סופרי היידיש ופעילים בזירה זו לבין ראשי המדינה, שהיו ברובם יוצאי מזרח אירופה, ונדרשו לאזן בין חיבתם ליידיש לבין שאיפתם לקדם את העברית.

הספר זכה בפרס ג'ורדן שניצר מטעם האגודה האמריקאית למדעי היהדות כספר הטוב ביותר לשנת 2022 בקטגוריית היסטוריה ותרבות יהודית באירופה ובישראל. מערכת היחסים בין היידיש למדינת ישראל על כל מורכבותה ורב-צדדיותה וכן הדרכים שבהן הבינו אותה מנהיגי המדינה, מצד אחד, ומהצד האחר סופרי היידיש, שחקנים אומנים, ויוצרים ביידיש וגם דובריה של השפה – הם נושאו של הספר שלפנינו. מטרתו לעקוב אחר התמורות שחלו בתרבות היהודית לאחר השואה ובעקבות הקמתה של מדינת ישראל ולחקור אותן. במרכז הספר ניצבים סיפורה של היידיש – הלשון, הספרות והתרבות העיקרית של הרוב המכריע בעולם היהודי בעולם שלפני השואה. וכן מאבק ההישרדות שלה בעקבות השמדתם של מרבית דובריה, קוראיה ויוצריה. הספר מתמקד במפגש בין היידיש, השפה והתרבות היהודית הטראנס-אטלנטית המסורתית, לבין התרבות העברית החדשה המתפתחת בישראל – מדינת הלאום היהודית החדשה.

מבנה הספר - הספר בנוי ממבוא, שבעה פרקים ואפילוג. בכולם פרקי משנה. לדעתי, היה רצוי למספר את פרקי המשנה, ולא זו בלבד אלא להשתדל למקם כל פרק משנה בעמוד חדש, ולא בתחתית העמוד גם כדי להקל על הקורא, גם כדי לתת את מלוא תשומת הלב לכל אחד מפרקי המשנה וגם מבחינה אסתטית. היו מספר מקרים שכאלה (עמ' 3, 10 במבוא; עמ' 53, 68, 79, 102 בפרק 2 ועוד), והיה רצוי להעבירם לראש עמוד

חדש.

המבוא - "מתביישים איתנו עם סופרי היידיש" - עוסק בסוג שיח שהיו מעורבים בו פעילים בעולם היידיש במשך שנים רבות. היו אלה בעיקר ניצולי שואה שעלו לישראל בין המחצית השנייה של שנות הארבעים לשנות החמישים, אנשים שחוו את הגישה כלפי היידיש בישראל כעלבון אישי. ייתכן שהדיון בפרקי המשנה של המבוא מיותר בחלקו בהיותו חוזר בפרקי ההמשך, בעיקר בפרק הראשון ובפרק השני להלן.

בסוף המבוא מתואר מצב המחקר בנושא תוך ציון העובדה, שעדיין לא נכתב בישראל מחקר מקיף על התפתחותה של תרבות היידיש בישראל. כמו כן, מתוארים המקורות שעליהם התבסס המחקר.

שבעת פרקי הספר עוסקים בנושאים המשקפים את האופן שבו ההיסטוריה של היידיש בישראל הייתה שלובה באופן הדוק בהתפתחויות הפוליטיות, החברתיות והתרבותיות במדינה.

הפרק הראשון - "אפילו האבנים דוברות עברית": כור ההיתוך והמדיניות התרבותית של ישראל - עוסק בעמדתה של המדינה כלפי היידיש בשנותיה הראשונות. הוא מתאר את המתח בין היידיש והעברית לפני השואה (אידאולוגיה, דימויים ומציאות לשונית) שנהגו לראותו כנשען על יסודות אידאולוגיים בעיקר.

הכותבת מציינת, כי באופן פרדוקסלי דווקא הופעתה של תנועת ההשכלה ברוסיה עודדה את הסופרים לכתוב ביידיש כדי להגיע אל קהל רחב ככל האפשר. ההגירה ההמונית ממזרח אירופה לארה"ב שהחלה בשנות השמונים של המאה התשע עשרה, יצרה גם שם מרכז יידיש גדול ותוסס.

הפרקים הבאים עוסקים בדרכים שבהן התפתחו האפיקים השונים שהיו בליבה של תרבות היידיש: העיתונות, התיאטרון, הספרות, הפרסום והאקדמיה במדינת ישראל.

הפרק השני - "לב ליבה של תרבות היידיש: עיתונות היידיש, 1948-1965 - עוסק ביידיש ובעברית בתקופת היישוב בארץ ישראל, וכאן ניטש מאבק ליצירתה של מציאות חדשה, היפוכה של זו ששררה בתפוצות מתוך מטרה לתת עליונות לעברית.

הפרק השלישי - "אנו שחקנים יהודים מהגולה": שחקני היידיש, תיאטרון היידיש והמדינה היהודית, 1948-1965 - מתאר תקופה חדשה בתולדותיה של היידיש שבה איבדה את מעמדה. בתקופה זו השתנה באופן דרמטי אופיה ההומוגני של אוכלוסיית העולים , והרשויות במדינה ניסו להגביל את עיתונות היידיש ואת תיאטרון

היידיש.

הפרק הרביעי - "התרבות הגבוהה ביידיש והקתדרה ליידיש באוניברסיטה העברית" - עוסק בשימור התרבות היהודית מן הגולה ובשאלות מרכזיות של הגמוניה, נוסטלגיה וטרנס-לאומיות.

הפרק החמישי - "הננו כותבים ספר חדש בספרות היידיש": החבורה הספרותית "יונג ישראל" ועלילת-על הציונית – עוסק בקבוצת סופרי היידיש בישראל שכמעט כל חבריה ניצולי שואה ובעלי מחויבות לאידאולוגיה הציונית, בהשקפותיה ובדרכה.

הפרק השישי - "מותר לחבב את היידיש ללא חשש": הצגת "המגילה" ושובה של מזרח אירופה לזיכרון הקולקטיבי הישראלי – עוסק בנוסטלגיה ובשיקום הרצף ההיסטורי.

הפרק השביעי - "סוף המאה העשרים: זיכרון פרטי, דימוי קולקטיבי והנסיגה מכור ההיתוך" - עוסק בתהליכים שעברה היידיש בישראל במהלך שלושת העשורים האחרונים של המאה העשרים. מאז 1951 אושרו כל הבקשות לרישיונות להפקת מחזות ביידיש. ישראל הפכה למרכז ייחודי של מצוינות ספרותית ביידיש. התפתחויות פוליטיות וחברתיות כגון: מגמות של נוסטלגיה ויחס חדש לזיכרון הקולקטיבי והאישי, הביאו לשינוי הדרגתי ביחס ליידיש בישראל. קם תיאטרון **היידישפיל**, ונחקק חוק בכנסת להקמת רשות לאומית לתרבות היידיש.

הפרק המסכם - "אפילוג" - מסכם את השינויים שחלו בעמדות כלפי השאלות השונות שנדונו בספר במהלך השנים באמצעות מבט מחודש על עמדתה המשתנה של המדינה כלפי היידיש בראשית המאה ה-21. נוסף לכך, מודגש כאן העניין המחודש שהתעורר ביידיש במאה ה-21 בקרב בני הדור השני ואף השלישי ליוצאי מזרח אירופה, המבקשים לחזור ליידיש בדרכים משלהם. בסוג זה של שיח מעורבים אנשים שנולדו אחרי השואה וגדלו בישראל. אלה ראו את היידיש כשפה נחמדה ועממית, היוצרת אווירה חמה והיא במהותה משעשעת, מבדחת, ולעיתים אף מגוחכת.

לסיכום, אין ספק שהספר שלפנינו הוא ספר פורץ דרך הממקם את היידיש בקונטקסט הרחב של התפתחותה רבת-הפנים של החברה הישראלית (חבר, תשס"ד). וככזה הוא עשיר, ממצה, חדשני וחשוב ביותר לכל המתעניין בשפת היידיש החל מחוקרים, מורים ותלמידים וכלה בקהל הרחב. הוא עונה על השאלות האלה: האם אכן הייתה עמדה רשמית מגובשת כלפי היידיש בישראל? מה היה המניע לניסיונות להגביל את היידיש בראשית שנת החמישים? כיצד התפתחה היידיש בישראל, וכיצד השפיעו

גבולות אלה על התפתחותה? ולבסוף כיצד השפיעה התפיסה של היידיש כשפה משעשעת על מקומה בישראל בטווח הארוך.

כאמור, הספר עוסק בתולדות היידיש מהקמת המדינה ועד לסופה של המאה העשרים. מסקנתו העיקרית סותרת את הטענות שהעלו פעילי היידיש ולפיהן הייתה מדיניות מכוונת נגד היידיש בישראל. כחלק ממאמצי הנחלת העברית נעשו ניסיונות להגביל את השימוש ביידיש. היחס למפעלי תרבות ביידיש היה יחס של זלזול ודחייה, אולם אף אחד מן הניסיונות לא נשא פרי.

בית שלום עליכם נעשה מרכז שוקק חיים לתרבות היידיש, וגם **בית ליוויק** הפך לארגון שפניו אל החברה הישראלית כולה. **תיאטרון היידשפיל** התרחב והתפתח. ייחודה של היידיש, תולדותיה וספרותה ממשיכים לעורר עניין בקרב בני ובנות הדור הצעיר בישראל.

ביבליוגרפיה עשירה הראויה לכל מחמאה, מובאת לאחר הפרק המסכם, והיא כוללת מקורות ארכיוניים, עיתונים בעברית, עיתונים וכתבי עת ביידיש שהתפרסמו בארץ ומחוצה לה, ראיונות ושיחות רקע, ספרים ומאמרים רבים.

לבסוף מובא **מפתח** מילים, מושגים, שמות סופרים ועוד, המסייע לכל המעיין בספר עתיר המידע והעמודים.

פרופ׳ רחל רוז׳נסקי היא חברת סגל בתוכנית למדעי היהדות באוניברסיטת בראון ברוד איילנד, ארצות הברית. מחקריה עוסקים בהיסטוריה הפוליטית והתרבותית של המהגרים היהודים ממזרח אירופה בארצות הברית ובישראל. בין חיבוריה: זהויות נפגשות – פועלי ציון בצפון אמריקה 1905-1931 (מכון בן-גוריון ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2004) ומאמרים רבים.

רשימת המקורות

חבר (תשס״ד) — י׳ חבר, **מה שחייבים לשכוח: יידיש ביישוב החדש**, ירושלים: יד בן-צבי.